



## СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-2-14>

### СХИЛЬНІСТЬ ДО ПРОЩЕННЯ ЯК ПРЕДИКТОР ЗНИЖЕННЯ ДЕПРЕСІЇ

**Кравчук Світлана Леонтіївна,**

кандидат психологічних наук, доцент,  
старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування

*Інститут соціальної та політичної психології  
Національної академії педагогічних наук України*

757kravchuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6951-1912>

**Мета.** Метою дослідження є виявлення особливостей зв'язку між схильністю до прощення та депресивністю на вибірці 168-ми студентів (87 жінок і 81 чоловік), з яких 96 студентів віком від 19 до 23 років, котрі здобувають першу вищу освіту, та 72 студенти віком від 24 до 45 років, які здобувають другу вищу освіту. Вибірку респондентів сформовано з 5-ти українських університетів: Київського університету імені Бориса Грінченка, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Університету економіки і права «КРОК», Київського національного лінгвістичного університету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**Методи.** В емпіричному дослідженні використовувались такі психодіагностичні методи: 1) опитувальник «Шкала прощення як риси характеру» (автори: Дж. В. Беррі (J.W. Berry), Е.Л. Уорthingтон (E.L. Worthington), Л.Е. О'Коннор (L.E. O'Connor), Л. Парротт (L. Parrott), Н.Г. Уейд (N.G. Wade)); 2) методика «Діагностика депресії та тривоги» (автор: Л.Р. Дерогатис (L.R. Derogatis)); 3) шкала психологічного благополуччя (автор К. Рифф, версія Шевеленкової-Фесенко).

**Результати.** Концепт прощення розглядається як процес свідомої відмови особи від образи, гніву, ненависті, обурення, суму, зумовлених несправедливим ставленням інших людей до неї, та заміни негативних почуттів більш нейтральними і, нарешті, позитивними, такими як співчуття, жалість, що супроводжуються позитивними думками стосовно кривдника і припиненням його засудження. Виявлено негативні значущі кореляційні зв'язки показника схильності до прощення з депресією та тривогою. Встановлено позитивний значущий кореляційний зв'язок схильності до прощення з психологічним благополуччям.

**Висновки.** Особи, які в більшій мірі схильні до прощення, характеризуються менш вираженими депресією та тривогою і більш вираженим психологічним благополуччям. Виявлено, що схильність до прощення є предиктором зниження депресії. Отримані результати можуть бути використані в процесі подальшого дослідження проблеми особливостей схильності до прощення і в психологічній консультації та психотерапії.

**Ключові слова:** прощення, схильність до прощення, позитивна психологія, депресія, тривога, психологічне благополуччя.

### TENDENCY TO FORGIVENESS AS A PREDICTOR OF DECREASE DEPRESSION

**Kravchuk Svitlana Leontiivna,**

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,  
Senior Researcher at the Laboratory of Communication Psychology

*Institute for Social and Political Psychology  
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*

757kravchuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6951-1912>

**Purpose.** The aim of the study is to identify the relationship between the tendency to forgiveness and depression in a sample of 168 students (87 women and 81 men), of which 96 students aged 19 to 23 years, receiving first higher education and 72 students aged 24 to 45 years of obtaining a second higher education. The sample of respondents was formed from 5 Ukrainian universities: Borys Hrinchenko Kyiv University, M. P. Drahomanov National Pedagogical University, KROK University of Economics and Law, Kyiv National Linguistic University, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

**Methods.** The following psychodiagnostic methods were used in the empirical study: 1) questionnaire “Forgiveness scale as character trait” (authors: J. W. Berry, E. L. Worthington, L. E. O’Connor, L. Parrott, N. G. Wade); 2) the method of “Diagnosis of depression and anxiety” (author: L. R. Derogatis); 3) the scale of psychological well-being (author K. Riff, version Shevelenkova-Fesenko). Spearman’s correlation analysis and simple linear regression analysis were used to process the empirical data.

**Results.** The concept of forgiveness is seen as a process of a person’s conscious rejection of resentment, anger, hatred, indignation, sadness caused by other people’s unfair treatment of them, and replacing negative feelings with more neutral and, finally, positive ones, such as compassion, pity, accompanied by positive thoughts about the offender and the termination of his conviction. Significant negative correlations by Spearman’s correlation analysis were found between the tendency to forgive and depression, and anxiety. There is a positive significant correlation by Spearman’s correlation analysis between the tendency to forgive and psychological well-being.

**Conclusions.** People who are more prone to forgiveness are characterized by less pronounced depression and anxiety and more pronounced psychological well-being. The tendency to forgive has been found to be a predictor of reduced depression. The obtained results can be used in the process of further research of the problem of the peculiarities of the tendency to forgive and in psychological counseling and psychotherapy.

**Key words:** *forgiveness, tendency to forgive, positive psychology, depression, anxiety, psychological well-being.*

## Вступ

Оскільки депресія є однією з найбільш серйозних проблем психічного здоров’я, психологи, зокрема консультанти й терапевти, намагаються розвивати ефективні стратегії профілактики й лікування депресії. Психологи здійснюють пошук нових ефективних методів терапії, що забезпечують поліпшену буферизацію захисту від зменшення симптомів депресії (Little et al., 2009).

Однією з копінг-стратегій розглядається прощення (Maltby et al., 2001), яке здійснює істотний вплив на психологічне здоров’я та самопочуття людей (McCullough and Witvliet, 2002). Окремими дослідниками розглядаються аспекти терапії прощенням (Walton, 2005; Elliott, 2011; Worthington and Sandage, 2016).

Дослідження показали позитивний зв’язок між прощенням (себе та/чи інших) та психологічним здоров’ям, зокрема низьким рівнем гніву та вищою задоволеністю життям (Sells and Hargrave, 1998; Enright, 2001; Wade and Worthington, 2005; Walton, 2005).

### 1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема схильності до прощення привертає все більшу увагу дослідників. Значно зростає велика кількість досліджень із проблеми прощення.

Прощення концептуалізовано як дія, акт, відповідь, здібності, особистісна диспозиція, психічний стан, характеристики соціальних одиниць, копінг-стратегія, частковий прояв та результат механізмів соціального пізнання особи (Emmons, 2000; Enright, 2001).

Прощення відрізняється від забування, ігнорування, потурання, схвалення і виправдання. Р. Енрайт вказує, що прощення вимагає відмови скривдженої людини від гніву і образи (Enright, 2001). Е.Л. Уорthingтон у дослідженнях виявив, що прощення кривдника перед-

бачає відпущення негативних переживань, таких як гнів, ненависть, сум, образа тощо (Worthington and Sandage, 2016).

Прояв прощення в міжособистісних стосунках можна визначити як рішення, по-перше, відмовитись від негативних думок, емоцій і поведінкових проявів щодо кривдника, котрий незаслужено образив особу, по-друге, заохочувати позитивні думки, поведінкові прояви та емоції стосовно того ж кривдника (Enright, 2001). Дж. Норт зазначає, що прощення – це подолання негативних афектів та суджень щодо кривдника (North, 1987).

На думку зарубіжних учених, прощення доцільно розглядати як частковий прояв та результат механізмів соціального пізнання особи, оскільки здатність до прощення засновується на усвідомленні власних емоцій та здатності керувати ними, а також на здатності й готовності проявляти емпатію по відношенню до кривдника (Berry et al., 2005). Висловлюється думка, що прощення включає в себе збільшення віри, готовність до ризику знову відчути біль (Wuthnow, 2000).

Р. Еммонс розглядає прощення як особистісний конструкт високого рівня, за якого особи мають такі характеристики, як: можливість бути сприйнятливим до обставин, які зменшують гнів; наявність навичок контролювання емоцій; емпатія; смиренність; доброзичливість і прагнення перебувати в гармонійних стосунках (Emmons, 2000). Дослідники розглядають прощення як диспозиціональну рису особистості (Berry et al., 2005).

На нашу думку, прощення доцільно розглядати як процес свідомої відмови особи від образи, гніву, ненависті, обурення, суму, зумовлених несправедливим ставленням інших людей до неї, та заміни негативних почуттів більш нейтральними і, нарешті, позитивними, такими як співчуття, жалість, що супроводжуються позитивними думками



стосовно кривдника і припиненням його засудження.

Важливу роль у керуванні дистресом відіграє самопрощення як особистісна характеристика. Схильність прощати себе широко вивчалась як стійка риса особистості (Brown, 2003). Самопрощення було визначене як процес, в якому особа приймає свої помилки та проступки, намагається відмовитися від гніву чи обурення щодо себе та заохочує позитивні емоції, думки й поведінку по відношенню до себе (Enright et al., 1998). Встановлено, що самопрощення пов'язано з розвиненою регуляцією емоцій (Allemand et al., 2008).

У нашому емпіричному дослідженні виявлено, що особи, які в більшій мірі схильні до прощення, здатні в більшій мірі управляти своїми емоціями, викликати та підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані (Кравчук, 2020а). Також нами виявлено, що схильність до прощення позитивно пов'язана з чуйністю до внутрішніх станів інших людей, зі здатністю розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій та інтуїтивно (Кравчук, 2020б).

Людям із більш високим рівнем емпатії легше простити інших (Macaskill et al., 2002). Схильність до прощення позитивно пов'язана з екстраверсією, доброзичливістю та має зворотній зв'язок зі схильністю до гніву, ворожостю, страхом, мстивими роздумами і нейротизмом (Berry et al., 2005).

Однією з важливих умов прощення кривдника є відокремлення його як особистості від здійсненого проступку (Fincham, 2000).

Нами емпірично встановлено позитивні значущі кореляційні зв'язки показника схильності до прощення з емоційним, інтуїтивним, раціональним каналами емпатії та проникаючою здатністю в емпатії (Кравчук, 2020). Непрощення може призвести до песимістичного погляду на себе, інших та світ, таким чином викликаючи чи погіршуючи депресивні почуття (Hampes, 2016; Giuntoli et al., 2019).

Концепт «депресія» використовується для опису настрою, симптому та синдромів афективних розладів. Депресія є розповсюдженим захворюванням, що характеризується емоційною дисфункцією, і основним її симптомом є стійкий знижений настрій (Trimmer et al., 2015).

Депресія є комбінацією емоцій та афективно-когнітивних структур, котрі включають страх, почуття провини, відчай та гнів. Стосовно настрою депресія означає стан, для якого характерні почуття смутку, зневіри, безрадісності, нещастя чи пригніченості. Як симптом депресія означає скарги, що часто супроводжують групу біопсихосоціальних проблем.

Пацієнти з депресією на ранніх стадіях часто зазнають втрати соціальних стосунків,

страждають від проблем із фізичним здоров'ям та демонструють сексуальну поведінку з високим ризиком (Hampes, 2016; Horowitz and Garber, 2006).

Більшість психоаналітиків вважають, що яскравими складниками депресії є такі: втрата самоповаги, впевненості в собі, почуття гідності. Провина, страх і тривога виступають як емоції, котрі безпосередньо пов'язані з депресією. Згідно із психоаналітичною концепцією страждання є результатом дійсної або уявної втрати, яка загрожує емоційній безпеці індивіда, впевненості в собі та самоповазі.

А. Бек пояснює більшість типових депресивних симптомів як результат дії певних когнітивних детермінант, а саме негативного сприйняття себе, навколишнього світу та свого майбутнього (Beck et al., 1979). Згідно з А. Беком, основною причиною депресії є когнітивна схема, яка визначає, як об'єкт чи ідея будуть сприйняті та концептуалізовані. У концепції А. Бека когнітивні прояви представлені схильністю депресивної людини розглядати себе як неповноцінну стосовно того, що для неї є найбільш важливим.

Нормальна депресія являє собою тимчасовий період смутку та підвищеної втомлюваності, який зазвичай настає у відповідь на стресові події життя. Настрої, пов'язані з нормальною депресією, варіюють за тривалістю, але не затягуються довше 7–10 днів. Якщо проблеми зберігаються більш тривалий час, та якщо наростає складність та важкість симптомів, то можна говорити про клінічні рівні депресії (Либин, 2004).

Гіпотимія – це знижений настрій різних відтінків. Вона виникає за дистимічних особистісних акцентуацій, психопатій типу «вроженого песимізму», за П.Б. Ганнушкіним, постпроцесуальних псевдопсихопатій, після суїцидної спроби, в разі наркоманії (Ильин, 2001). Гіпотимія є ядром депресивного синдрому і проявляється в сполучі з уповільненням мислення, рухливою загальмованістю, песимістичними ідеями та соматовегетативними порушеннями. Може спостерігатись виснаження фізичних сил, поява болю, розлад сну. Посилюється песимістичне відношення до життя. Загострюються негативні переживання: печаль, провини, тривога, страхи, туга.

Клінічна депресія зазвичай проявляється порушеннями сну та апетиту, підвищеною втомлюваністю, почуттям безнадійності та відчаю. Проблеми можуть приймати психотичних розмірів, і, як наслідок, можливі суїцидна спроба, галюцинаторна та мареннева симптоматика, сильна психологічна та рухлива загальмованість. Депресивний синдром включає широкий спектр психобіологічних

дисфункцій, що варіюють за частотою, важкістю та тривалістю. Водночас залишаються незрозумілими основні молекулярні механізми, які викликають хронічну депресію.

Останні дослідження показали, що цитокін IL-17 (pro-inflammatory cytokine) бере участь у патогенезі кількох запальних захворювань, аутоімунних захворювань та великому депресивному розладі (Nadeem et al., 2017). Клітини T17 сприяють активації мікроглії, нейрозапаленню та пошкодженню нейронів (Waisman et al., 2015).

Емоція сорому відіграє істотну роль в розвитку депресивних захворювань (Либін, 2004). О.В. Лібін вказує, що на формування порушень впливає індивідуальна детермінанта, за якою може приховуватися схильність до дезадаптивного стилю реагування. Вразливість, що виникла в результаті раннього негативного досвіду, деформує «Я» і порушує почуття самоцінності.

Стресові переживання в ранньому віці можуть бути пов'язані з такими психічними розладами, як великий депресивний розлад та посттравматичний стресовий розлад (Goodwill et al., 2019). Встановлено, що через швидкий розвиток мозку та епігенетичну регуляцію, яка відбувається між дитинством і підлітковим віком, стрес на ранніх стадіях життя може негативно змінити зв'язки та функції мозку (Chen and Varam, 2003).

А. Бек зазначає, що саме в дитинстві формуються паттерни ірраціональних думок, сформованих у дитинстві та пов'язаних пізніше з тривожністю та депресією (Beck et al., 1979). Особистість з ірраціональним мисленням схильна до зверхузагальнень та перебільшень. Це зумовлює акцентування уваги на негативному змісті подій з ігноруванням позитивних моментів. Перехід до висновків здійснюється довільно. Ситуація оцінюється як особистісно значима, навіть коли не має для людини ніякого значення. Досить імовірним є те, що помилкове мислення може формувати такий образ поведінки, який призводить до певних типів депресивних переживань.

На думку М. Селігмана, всі ситуації, які викликають депресію, подібні тим, що в них здається неможливим контроль над важливими подіями та ситуаціями (Занюк, 1997). Людина відчуває потребу передбачати та контролювати своє оточення. А коли вона позбавлена можливості контролю, то існує загроза виникнення депресивного стану. У міру накопичення такого негативного досвіду зростають безпорадність та інші почуття, які супроводжують депресію. М. Селігман зазначає, що неможливість контролювати ситуацію та уникнути негативних подразників, а також почуття безпорадності, є тими факторами, які спричиняють депресію.

Один із факторів депресії – непослідовність підкріплення (винагород і покарання) (Ильин, 2001). Особистість за такої ситуації втрачає здатність розуміти закономірності підкріплення. Якщо батьки і вихователі використовують схвалення і покарання випадковим чином, це бентежить дитину, в неї розвивається почуття безпорадності та безнадії, а це почуття є характерним для синдрому депресії. Виявлено, що симптоми депресії жертви були пов'язані зі збільшенням мотивації помсти та уникання (Zhang et al., 2020).

Ми вважаємо, що схильність до прощення є предиктором зниження депресії. Водночас полегшення симптомів депресії, зокрема терапією прощенням, відіграє захисну роль в адаптаційному процесі міжособистісних стосунків.

Метою дослідження є емпірично встановити особливості зв'язку між схильністю до прощення та депресивністю.

## 2. Методологія та методи

З метою визначення особливостей зв'язку схильності до прощення з депресивністю нами застосовувались такі психодіагностичні методи:

1) опитувальник «Шкала прощення як риси характеру» (автори: Дж. В. Беррі, Е.Л. Уордінгтон, Л.Е. О'Коннор, Л. Парротт, Н.Г. Уейд (Berry et al., 2005);

2) методика «Діагностика депресії та тривоги» (автор: Л.Р. Дерогатис (Derogatis, 2001);

3) шкала психологічного благополуччя (автор К. Рифф, версія Шевеленкової-Фесенко).

**Учасники дослідження.** У нашому дослідженні взяли участь 168 осіб – українські студенти (87 жінок і 81 чоловік): 96 студентів віком від 19 до 23 років, які здобувають першу вищу освіту, та 72 студенти віком від 24 до 45 років, які здобувають другу вищу освіту.

Вибірка респондентів була сформована з 5-ти українських університетів: Київського університету імені Бориса Грінченка, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Університету економіки і права «КРОК», Київського національного лінгвістичного університету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Таблиця 1 представляє розподіл вибірки за статтю та віком.

Участь у дослідженні була повністю добровільною. У будь-який момент учасники могли відмовитися від подальшої участі. Дані були зібрані анонімно.

## 3. Результати та дискусії

Емпірично визначено кореляційні зв'язки схильності до прощення з показниками депресії, тривоги та психологічного благополуччя (табл. 2).





Таблиця 1

## Розподіл вибірки за статтю та віком

Групи	19–23 роки		24–45 роки		Разом	
	№	%	№	%	№	%
Жінки	51	30,36	36	21,43	87	51,79
Чоловіки	45	26,78	36	21,43	81	48,21
Разом	96	57,14	72	42,86	168	100,00

Таблиця 2

## Взаємозв'язок схильності до прощення з депресією, тривогою та психологічним благополуччям

Показники	Коефіцієнт кореляції	Рівень значущості
Депресія	-0,373	p < 0,01
Тривога	-0,335	p < 0,01
Психологічне благополуччя	0,326	p < 0,01

Таблиця 3

## Коефіцієнти за простим лінійним регресійним аналізом

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Рівень значущості
	B	Стандартна помилка	Бета		
1 (Константа)	15,205	,425		35,740	,000
Схильність до прощення	-,360	,042	-,425	-8,507	,000

R = 0,667; R<sup>2</sup> = 0,445; Adjusted R<sup>2</sup> = 0,437  
F = 5,445, p < 0,05

Нами емпірично встановлено негативні значущі кореляційні зв'язки показника схильності до прощення з депресією та тривогою і позитивний значущий кореляційний зв'язок із психологічним благополуччям. Отримані результати свідчать, що особи, які в більшій мірі схильні до прощення, характеризуються менш вираженими депресією та тривогою.

У зарубіжних дослідженнях емпірично показано, що прощення пов'язане з нижчими психопатологічними симптомами тривоги і депресії (Maltby et al., 2001; Wade and Worthington, 2005). Чим більше учасники дослідження виявляли доброзичливість і прощення, тим менше вони повідомляли про депресивну симптоматику (Vaccassia et al., 2020).

Досить цікаву точку зору висловлюють окремі дослідники (Thauvoeye et al., 2017) стосовно того, що прощення є одним із позитивних психологічних ресурсів для пізнього добробуту.

Прощення відіграє важливу роль у відновленні міжособистісного спілкування, підвищенні міжособистісної довіри (Macaskill et al., 2002). Позитивні почуття до себе та інших є важливими факторами психологічного благополуччя (Vaccassia et al., 2020).

З метою визначення особливостей схильності до прощення як предиктора зниження депресії нами застосовувався простий лінійний регресійний аналіз. Отримані результати представлено в таблиці 3.

Схильність до прощення як незалежна змінна має статистично значимий негативний стандартизований коефіцієнт Бета (відповідно -0,425).

Отриманий результат свідчить, що схильність до прощення є предиктором зниження депресії. Особи, які більшою мірою схильні до прощення, характеризуються менш вираженим рівнем депресії.

У зарубіжних дослідженнях було показано, що прощення сприяє зменшенню психологічного дистресу (Stuntzner and Dalton, 2015; Rossi Ferrario et al., 2019).

Встановлено, що прощення є важливим фактором підтримки позитивних та здорових стосунків з іншими, зокрема інтимних відносин (Elliott, 2011). Позитивні почуття до себе та інших є важливим фактором благополуччя (Maltby et al., 2001). Тепле ставлення як до інших, так і до себе зменшує депресивну симптоматику (Vaccassia, 2020).

**Висновки**

Виявлено негативні значущі кореляційні зв'язки показника схильності до прощення з депресією та тривогою. Особи, які в більшій мірі схильні до прощення, характеризуються менш вираженими депресією та тривогою.

Встановлено позитивний значущий кореляційний зв'язок схильності до прощення із психологічним благополуччям. Особи, які в більшій мірі схильні до прощення,

характеризуються більш вираженим психологічним благополуччям.

Виявлено, що схильність до прощення є предиктором зниження депресії.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в процесі подальшого дослідження проблеми особливостей схильності

до прощення як предиктора зниження депресії та в психологічній консультації та психотерапії.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому теоретико-емпіричному дослідженні особливостей зв'язку схильності до прощення з депресією, тривогою та психологічним благополуччям.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Занюк С.С. Психологія мотивації та емоцій. Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1997. 180 с.
2. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 752 с.
3. Кравчук С.Л. Особливості зв'язку емоційного інтелекту зі схильністю до прощення. *Габітус*. 2020. Вип. 19. С. 236–240.
4. Кравчук С.Л. Особливості зв'язку емпатії зі схильністю до прощення. *Габітус*. 2020. Вип. 18. Т. 1. С. 117–121.
5. Либин А.В. Дифференціальна психологія: На пересеченні європейських, російських і американських традицій. Москва : Смысл, 2004. 701 с.
6. Forgiveness and action orientation. *Personality and Individual Differences* / M. Allemand et al. 2008. Vol. 45. P. 762–766. DOI: 10.1016/j.paid.2008.08.002 (дата звернення: 20.02.2021).
7. Interpersonal Forgiveness and Adolescent Depression. The Mediatonal Role of Self-reassurance and Self-criticism. *Journal of Child and Family Studies* / B. Barcaccia et al. 2020. Vol. 29 (2). P. 462–470. DOI: 10.1007/s10826-019-01550-1 (дата звернення: 20.02.2021).
8. Cognitive Therapy of Depression / A. Beck et al. New York: Guilford press, 1979. 207 p.
9. Forgivingness, vengeful rumination, and affective traits. *Journal of Personality* / J. Berry et al. 2005. Vol. 73. P. 1–43.
10. Brown R. Measuring individual differences in the tendency to forgive: Construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2003. Vol. 29 (6). P. 759–771. DOI: 10.1177/0146167203029006008 (дата звернення: 20.02.2021).
11. Chen Y., Baram T.Z. Toward understanding how early-life stress reprograms cognitive and emotional brain networks. *Neuropsychopharmacology*. 2016. Vol. 41 (1). P. 197–206.
12. Derogatis L.R. Brief Symptom Inventory (BSI) – 18: Administration, scoring and procedures manual. Minneapolis, MN : NCS Pearson, 2001. 68 p.
13. Elliott B.A. Forgiveness therapy: a clinical intervention for chronic disease. *Journal of Religion and Health*. 2011. Vol. 50. P. 240–247. DOI: 10.1007/s10943-010-9336-9 (дата звернення: 20.02.2021).
14. Emmons R. A. Personality and forgiveness. *McCullough M. E., Pargament K. I., & Thoresen C. E. Forgiveness: Theory, research, and practice*. New York : Guilford Press, 2000. P. 156–175.
15. Enright R.D. Forgiveness Is a Choice: A Step-by-Step Process for Resolving Anger and Restoring Hope. Washington, DC : American Psychological Association, 2001. 299 p.
16. Enright R.D., Freedman S., Rique J. The psychology of interpersonal forgiveness. *Enright R. D., North J. Exploring forgiveness*. Madison, WI : University of Wisconsin Press, 1998. P. 46–62.
17. Fincham F.D. The kiss of the porcupines: From attributing responsibility to forgiving. *Personal Relationships*. 2000. Vol. 7. P. 1–23.
18. Measuring cognitive vulnerability to depression: further evidence on the factorial and predictive validity of negative cognitive style. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry* / L. Giuntoli et al. 2019. Vol. 65. Article e101479. DOI: 10.1016/j.jbtep.2019.04.005 (дата звернення: 20.02.2021).
19. Early life stress leads to sex differences in development of depressivelike outcomes in a mouse model. *Neuropsychopharmacology* / H.L. Goodwill et al. 2019. Vol. 44 (4). P. 711–720.
20. Hampes W. The relationship between humor styles and forgiveness. *Europe's Journal Psychology*. 2016. Vol. 12. P. 338–347. DOI: 10.5964/ejop.v12i3.1012 (дата звернення: 20.02.2021).
21. Horowitz J.L., Garber J. The prevention of depressive symptoms in children and adolescents: a meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 2006. Vol. 74 (3). P. 401–415.
22. Multimodal mind/body group therapy for chronic depression: a pilot study. *Explore* / S.A. Little et al. 2009. Vol. 5. P. 330–337.
23. Macaskill A., Maltby J., Day L. Forgiveness of self and others and emotional empathy. *Journal of Social Psychology*. 2002. Vol. 142 (5). P. 663–665.
24. Maltby J., MacAskill A., Day L. Failure to forgive self and others: a replication and extension of the relationship between forgiveness, personality, social desirability and general health. *Personality and Individual Differences*. 2001. Vol. 30. P. 881–885. DOI: 10.1016/S0191-8869(00)00080-5 (дата звернення: 20.02.2021).
25. McCullough M.E., Witvliet C.V. The psychology of forgiveness. *Handbook of Positive Psychology*. 2002. Vol. 2. P. 446–455.
26. IL-17A causes depression-like symptoms via NFκB and p38MAPK signaling pathways in mice: implications for psoriasis associated depression. *Cytokine* / A. Nadeem et al. 2017. Vol. 97. P. 14–24.
27. North J. Wrongdoing and Forgiveness. *Philosophy*. 1987. Vol. 62 (242). P. 499–508.



28. Development and psychometric properties of a short form of the illness denial questionnaire. *Psychology Research and Behavior Management* / S. Giuntoli et al. 2019. Vol. 12. P. 729–739. DOI: 10.2147/PRBM.S207622 (дата звернення: 20.02.2021).
29. Sells J.N., Hargrave T.D. Forgiveness: a review of the theoretical and empirical literature. *Journal of Family Therapy*. 1998. Vol. 20. P. 21–36. DOI: 10.1111/1467-6427.00066 (дата звернення: 20.02.2021).
30. Stuntzner S., Dalton J. Forgiveness and disability: reconsideration of forgiveness as a vital component of the rehabilitation counseling profession. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*. 2015. Vol. 46. P. 35–43. DOI: 10.1891/0047-2220.46.3.35 (дата звернення: 20.02.2021).
31. Thauvoye E., Dewitte L., Dezutter J. Forgiveness: A positive psychological resource for late life well-being. *European Journal of Public Health*. 2017. Vol. 27 (3). P. 409–410.
32. Evolution. Adaptive learning can result in a failure to profit from good conditions: implications for understanding depression. *Medicine and Public Health* / P.C. Trimmer et al. 2015. Vol. 1. P. 123–135. DOI: <https://doi.org/10.1093/emph/eov009> (дата звернення: 20.02.2021).
33. Wade N.G., Worthington E.L. In search of a common core: a content analysis of interventions to promote forgiveness. *Psychotherapy*. 2005. Vol. 42. P. 160–177. DOI: 10.1037/0033-3204.42.2.160 (дата звернення: 20.02.2021).
34. Waisman A., Hauptmann J., Regen T. The role of IL-17 in CNS diseases. *Acta Neuropathologica*. 2015. Vol. 129 (5). P. 625–637.
35. Walton E. Therapeutic forgiveness: developing a model for empowering victims of sexual abuse. *Clinical Social Work Journal*. 2005. Vol. 33. P. 193–207. DOI: 10.1007/s10615-005-3532-1 (дата звернення: 20.02.2021).
36. Worthington E.L., Sandage S.J. Forgiveness and Spirituality in Psychotherapy: A Relational Approach. Washington, DC : American Psychological Association, 2016. 218 p.
37. Wuthnow R. How Religious Groups Promote Forgiving: A National Study. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2000. Vol. 39. P. 125–139.
38. The cross-lagged relationship between interpersonal forgiveness and depression symptoms in China. *International Journal of Psychology* / S.S. Zhang et al. 2020. Vol. 55 (2). P. 255–263. DOI: 10.1002/ijop.12580 (дата звернення: 20.02.2021).

#### REFERENCES:

1. Allemand M., Job V., Christen S., Keller M. (2008). Forgiveness and action orientation. *Personality and Individual Differences*, 45, 762–766. DOI: 10.1016/j.paid.2008.08.002
2. Barcaccia B., Salvati M., Pallini S., Baiocco R., Curcio G., Mancini F., Vecchio G. M. (2020). Interpersonal Forgiveness and Adolescent Depression. The Mediatorial Role of Self-reassurance and Self-criticism. *Journal of Child and Family Studies*, 29 (2), 462–470. DOI: 10.1007/s10826-019-01550-1
3. Beck A. T., Rush A., Shaw B., & Emery G. (1979). *Cognitive Therapy of Depression*. New York: Guilford press.
4. Berry J. W., Worthington E. L., O'Connor L. E., Parrott L. I. & Wade N. G. (2005). Forgiveness, vengeful rumination, and affective traits. *Journal of Personality*, 73, 1–43.
5. Brown R. (2003). Measuring individual differences in the tendency to forgive: Construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29 (6), 759–771. DOI: 10.1177/0146167203029006008.
6. Chen Y., Baram T. Z. (2016). Toward understanding how early-life stress reprograms cognitive and emotional brain networks. *Neuropsychopharmacology*, 41 (1), 197–206.
7. Derogatis L. R. (2001). *Brief Symptom Inventory (BSI) – 18: Administration, scoring and procedures manual*. Minneapolis, MN: NCS Pearson.
8. Elliott B. A. (2011). Forgiveness therapy: a clinical intervention for chronic disease. *Journal of Religion and Health*, 50, 240–247. DOI: 10.1007/s10943-010-9336-9
9. Emmons R. A. (2000). Personality and forgiveness. In M. E. McCullough, K. I. Pargament, & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research, and practice* (pp. 156–175). New York: Guilford Press.
10. Enright R. D. (2001). *Forgiveness Is a Choice: A Step-by-Step Process for Resolving Anger and Restoring Hope*. Washington, DC : American Psychological Association.
11. Enright R. D., Freedman S., Rique J. (1998). The psychology of interpersonal forgiveness. In R. D. Enright, J. North (Eds.), *Exploring forgiveness* (pp. 46–62). Madison, WI : University of Wisconsin Press.
12. Fincham F. D. (2000). The kiss of the porcupines: From attributing responsibility to forgiving. *Personal Relationships*, 7, 1–23.
13. Giuntoli L., Marchetti I., Panzeri A., Spoto A., Vidotto G., Caudek C. (2019). Measuring cognitive vulnerability to depression: further evidence on the factorial and predictive validity of negative cognitive style. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 65, Article e101479. DOI: 10.1016/j.jbtep.2019.04.005
14. Goodwill H. L., Manzano-Nieves G., Gallo M., Lee H. I., Oyerinde E., Serre T. (2019). Early life stress leads to sex differences in development of depressivelike outcomes in a mouse model. *Neuropsychopharmacology*, 44 (4), 711–720.
15. Hampes W. (2016). The relationship between humor styles and forgiveness. *Europe's Journal Psychology*, 12, 338–347. DOI: 10.5964/ejop.v12i3.1012
16. Horowitz J. L., Garber J. (2006). The prevention of depressive symptoms in children and adolescents: a meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74 (3), 401–415.
17. Il'in E. P. (2001). *Jemocii i chuvstva [Emotions and feelings]*. SPb. : Piter [in Russian].
18. Kravchuk S. L. (2020a). Osoblyvosti zviazku emotsiinoho intelektu zi skhylnistiu do proshchennia [Features of the connection between emotional intelligence and the tendency to forgive]. *Habitus*, 19, 236–240 [in Ukrainian].

19. Kravchuk S. L. (2020b). Osoblyvosti zviazku empatii zi skhylnistiu do proshchennia. [Features of the connection between empathy and the tendency to forgive]. *Habitus*, 18 (1), 117–121 [in Ukrainian].
20. Libin A. V. (2004). *Differencialnaja psihologija: Na peresechenii evropejskih, rossijskih i amerikanskih tradicij* [Differential Psychology: At the Intersection of European, Russian and American Traditions]. M. : Smysl [in Russian].
21. Little S. A., Kligler B., Homel P., Belisle S. S., Merrell W. (2009). Multimodal mind/body group therapy for chronic depression: a pilot study. *Explore*, 5, 330–337.
22. Macaskill A., Maltby J., Day L. (2002). Forgiveness of self and others and emotional empathy. *Journal of Social Psychology*, 142 (5), 663–665.
23. Maltby J., MacAskill A., Day L. (2001). Failure to forgive self and others: a replication and extension of the relationship between forgiveness, personality, social desirability and general health. *Personality and Individual Differences*, 30, 881–885. DOI: 10.1016/S0191-8869(00)00080-5
24. McCullough M. E., Witvliet C. V. (2002). The psychology of forgiveness. *Handbook of Positive Psychology*, 2, 446–455.
25. Nadeem A., Ahmad S. F., Al-Harbi N. O., Fardan A. S., El-Sherbeeney A. M., Ibrahim K. E. (2017). IL-17A causes depression-like symptoms via NFκB and p38MAPK signaling pathways in mice: implications for psoriasis associated depression. *Cytokine*, 97, 14–24.
26. North J. (1987). Wrongdoing and Forgiveness. *Philosophy*, 62 (242), 499–508.
27. Rossi Ferrario S., Panzeri A., Anselmi P., Vidotto G. (2019). Development and psychometric properties of a short form of the illness denial questionnaire. *Psychology Research and Behavior Management*, 12, 729–739. DOI: 10.2147/PRBM.S207622
28. Sells J. N., Hargrave T. D. (1998). Forgiveness: a review of the theoretical and empirical literature. *Journal of Family Therapy*, 20, 21–36. DOI: 10.1111/1467-6427.00066
29. Stuntzner S., Dalton J. (2015). Forgiveness and disability: reconsideration of forgiveness as a vital component of the rehabilitation counseling profession. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 46, 35–43. DOI: 10.1891/0047-2220.46.3.35
30. Thauvoeye E., Dewitte L., Dezutter J. (2017). Forgiveness: A positive psychological resource for late life well-being. *European Journal of Public Health*, 27 (3), 409–410.
31. Trimmer P. C., Higginson A. D., Fawcett T. W., McNamara J. M., Houston A. I. (2015). Evolution. Adaptive learning can result in a failure to profit from good conditions: implications for understanding depression. *Medicine and Public Health*, 1, 123–135. DOI: <https://doi.org/10.1093/emph/eov009>
32. Wade N. G., Worthington E. L. (2005). In search of a common core: a content analysis of interventions to promote forgiveness. *Psychotherapy*, 42, 160–177. DOI: 10.1037/0033-3204.42.2.160
33. Waisman A., Hauptmann J., Regen T. (2015). The role of IL-17 in CNS diseases. *Acta Neuropathologica*, 129 (5), 625–637.
34. Walton E. (2005). Therapeutic forgiveness: developing a model for empowering victims of sexual abuse. *Clinical Social Work Journal*, 33, 193–207. DOI: 10.1007/s10615-005-3532-1
35. Worthington E. L., Sandage S. J. (2016). *Forgiveness and Spirituality in Psychotherapy: A Relational Approach*. Washington, DC: American Psychological Association.
36. Wuthnow R. (2000). How Religious Groups Promote Forgiving: A National Study. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39, 125–139.
37. Zaniuk S. S. (1997). *Psykhohihiia motyvatsii ta emotsii* [Psychology of motivation and emotions]. Lutsk: Volyn. derzh. un-t im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
38. Zhang S. S., Liang J. S., Sun S. Y., Wu Z. (2020). The cross-lagged relationship between interpersonal forgiveness and depression symptoms in China. *International Journal of Psychology*, 55 (2), 255–263. DOI: 10.1002/ijop.12580.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2021.

The article was received 05 March 2021.